

**AKADEMIA STANISŁAWA
W NANCY
(1750–1766)**

Małgorzata Durbas

**AKADEMIA STANISŁAWA
W NANCY
(1750–1766)**

© Copyright by Małgorzata Durbas & Wydawnictwo LIBRON
Kraków 2013

ISBN: 978-83-62196-97-5

Recenzenci:

prof. zw. dr hab. Franciszek Ziejka, Uniwersytet Jagielloński

prof. zw. dr hab. Bogdan Rok, Uniwersytet Wrocławski

prof. zw. dr hab. Zbigniew Anusik, Uniwersytet Łódzki

Praca dofinansowana została ze środków Narodowego Centrum Nauki w Krakowie
Projekt badawczy nr N N 108179437

Na okładce wykorzystano reprodukcję obrazu Jeana Girardeta *Kanclerz Antoine Chaumont
de la Galaizière wręcza Stanisławowi edykt fundacyjny Biblioteki Publicznej w Nancy
z 28 grudnia 1750*

Redakcja: Agnieszka Stęplewska

Korekta: Marta Pustuła

Skład: Joanna Bizior

Projekt okładki: LIBRON

Wydawnictwo LIBRON

Filip Lohner

ul. Ujejskiego 8/1

30-102 Kraków

tel. 12 628 05 12

e-mail: office@libron.pl

www.libron.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
ROZDZIAŁ I	
INSTYTUCJONALIZACJA ŻYCIA UMYSŁOWEGO W PIERWSZEJ POŁOWIE XVIII WIEKU W OŚWIECONEJ EUROPIE	31
Nowożytny ideał wiedzy naukowej	31
Rozwój lokalnych ośrodków naukowych	38
Środowisko naukowe i artystyczne Lotaryngii za czasów księcia Leopolda I Lotaryńskiego i jego syna Stefana Franciszka	51
ROZDZIAŁ II	
FUNDACJA KRÓLEWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUK I LITERATURY PIĘKNEJ W NANCY	67
Król Stanisław Leszczyński jako organizator życia naukowego i kulturalnego w księstwach Lotaryngii i Baru	67
Geneza powołania Królewskiego Towarzystwa Nauk i Literatury Pięknej	80
Edykt założycielski i instrukcja królewska	83
Personalny trzon instytucji i pierwszy rok działalności	91

ROZDZIAŁ III	
ORGANIZACJA I FUNKCJONOWANIE TOWARZYSTWA NAUK I LITERATURY PIĘKNEJ W NANCY	105
Założenia statutowe	105
Zarys działalności Towarzystwa w praktyce	110
Polscy członkowie zagraniczni – Józef Andrzej Załuski i Józef Aleksander Jabłonowski	127
Biblioteka i jej drugoplanowe miejsce	135
Pierwszy sekretarz wieczysty Towarzystwa – Pierre-Joseph Chevalier de Solignac	142
 ROZDZIAŁ IV	
LE ROI STANISLAS – PREMIER MEMBRE DE L'ACADÉMIE	151
Mecenas	153
Wynalazca	171
Nieformalny akademik filozof	201
Prekursor antropologii biologicznej	212
 ROZDZIAŁ V	
ZAGADNIENIA BADAWCZE W AKADEMII	221
Rodzaje wystąpień i dziedziny badawcze	224
Badania w dziedzinie nauk przyrodniczych (<i>sciences naturelles</i>)	226
Badania w dziedzinie literatury pięknej (<i>belles-lettres</i>)	248
 ROZDZIAŁ VI	
KONKURSY I ICH ORGANIZACJA	255
Forma i praktyka prac konkursowych	255
Nagrody w dziedzinie nauk przyrodniczych (<i>sciences naturelles</i>)	263
Nagrody w dziedzinie literatury pięknej (<i>belles-lettres</i>)	274

ROZDZIAŁ VII	
AKADEMIA W ŻYCIU UMYŚLOWYM	
LOTARYNGII	287
Koteria „filozofów” i „dewotów” – hrabia de Tressan i jezuita de Menoux	288
Akademia Stanisława a spór Palissota i D’Alemberta	309
Czy Wolter chciał zostać nanceańskim akademikiem?	323
Parodia Akademii Stanisława – Académie de la Ville-Neuve	333
ZAKOŃCZENIE	341
POSŁOWIE	349
ANEKS	357
BIBLIOGRAFIA	393
INDEKS	411
WYKAZ SKRÓTÓW	417
SPIS ILUSTRACJI	419
RÉSUMÉ	423

Fot. 1. *Leges & Premia Musis. Societas nanceiana Litteraria, fundata a Stanislao Rege Polonia, Duce Lotharingia & Barri, anno 1750*

WSTĘP

Działalność dobroczynna Stanisława Leszczyńskiego, króla Polski, księcia Lotaryngii i Baru, była powszechnie znana. Założył on bowiem z własnej inicjatywy wiele instytucji służących dobru publicznemu społeczności lotaryńskiej. Po jego śmierci większość tych placówek nie przetrwała jednak próby czasu bez opieki zacnego protektora – oprócz jednej, która rozświetla środowisko zasłużonych intelektualistów lotaryńskich i funkcjonuje do dziś¹. Jest nią, posiadająca swój prestiż, słynna Akademia Stanisława, która w momencie założenia nosiła nazwę Królewskiego Towarzystwa Nauk i Literatury Pięknej².

Akademie i towarzystwa naukowe, będące drogą do czystej nauki i tworzenia podstaw nauk teoretycznych, stanowiły charakterystyczną cechę życia intelektualnego w pierwszej połowie XVIII wieku w Europie. Wielkie akademie naukowe zaczęto zakładać jako instytucje publiczne, działające na rzecz państwa w zakresie oświaty, obrony czy gospodarki, a także w celu współpracy uczonych, wymiany osiągnięć oraz tworzenia kosztownych pracowni, zwłaszcza do badań eksperymentalnych. W Lotaryngii Stanisław Leszczyński, jako prawdziwy reprezentant wieku oświecenia, kierowany ponadto modą epoki, wkomponował swe działania w obowiązujący na zachodzie Europy ruch naukowy.

Uzasadnieniem podjęcia powyższego zagadnienia są słaby stan wiedzy w historiografii polskiej oraz brak opracowań na temat założonej przez ekskróla Polski w Lotaryngii Akademii Nauk. Działające jako jedno z 30 podobnych instytucji we Francji Królewskie Towarzystwo w Nancy nie było dotychczas przedmiotem głębszej analizy, a więc nie jest dokładnie znana ani

¹ M. Skwarczyńska, *Fundacja Akademii Stanisława Leszczyńskiego w Nancy w 1750 roku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” (dalej: K.H.N. i T.) 2008, R. 53, nr 1, s. 7–29.

² Autorka niniejszego opracowania na określenie założonego w połowie XVIII wieku Królewskiego Towarzystwa Nauk i Literatury używa obecnej nazwy – Akademia Stanisława w Nancy, wymiennie z wcześniejszą. Decyzję swą uzasadnia faktem aktualnej identyfikacji tej Instytucji wyłącznie jako Akademii Stanisława. Warto zwrócić też uwagę, że już w czasach Stanisława Leszczyńskiego używano zamiennie nazwy Akademia i Królewskie Towarzystwo. Czynił tak sam Monteskiusz ubiegając się o miejsce wśród jej członków. Zob.: ms., *Mémoires de la Société des Sciences Lettres et Arts de Nancy*, t. I, s.139 [dalej P.V.ms.].

struktura organizacyjna, ani podejmowana problematyka badawczo-konkursowa czy protektorska rola Stanisława Leszczyńskiego, jako mecenasa nauk, w przyznanych mu w dożywotnie władanie księstwach Lotaryngii i Baru. Postać króla Stanisława Leszczyńskiego i jego działalność polityczna były wielokrotnie omawiane w polskiej historiografii. Mając nadzieję, że praca zainteresuje szersze grono Czytelników, należy w tym miejscu przybliżyć krętą i wyboistą drogę jego politycznej kariery, pełną niespodziewanych wydarzeń i nieoczekiwanych zbiegów okoliczności.

Żaden z Polaków w pierwszej połowie XVIII wieku – jak zaznacza Józef Feldman – nie cieszył się takim rozgłosem wśród Europejczyków jak Stanisław Leszczyński³. Należał on do nielicznego grona postaci, których losy nie tylko skupiały uwagę obcych dworów i dyplomatów, ale które budziły także żywą sympatię i współczucie wśród wykształconych warstw społecznych w różnych krajach europejskich. Miarą popularności króla Stanisława jest imponująca liczba wydanych drukiem jeszcze za jego życia biografii opisujących zarówno rozkosze panowania, jak i gorzkie czasy tułaczek, zamachów, nadziei i rozczarowań⁴. Stanisław Leszczyński żył najdłużej ze wszystkich polskich królów, bo prawie 90 lat, a przypadało mu żyć w okresie ważnym dla dziejów Polski, faktycznie decydującym o jej dalszych tragicznych losach. Urodził się bowiem za panowania Jana III Sobieskiego, kilka lat przed ostatnim wielkim zwycięstwem oręża polskiego, a zmarł w czasie panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Stanisław Bogusław Leszczyński⁵ herbu Wieniawa (1677–1766) był jedynym synem Anny z Jabłonowskich i wojewody poznańskiego Rafała Lesz-

³ J. Feldman, *Stanisław Leszczyński*, wstęp i oprac. J. Staszewski, wyd. III, Warszawa 1984, s. 27.

⁴ [M.Ranft], *Merckwürdigstes Leben und Schicksaal des weltbekannten Königs Stanislai*, Francfurt – Leipzig 1736; [G.D. Seyler], *Leben Stanislas I Königs von Pohlen mit nöthigen Anmerkungen Urkunden und Müntzen*, Stockholm 1737; [M. Gerlach], *Leben Stanislas I Königs von Polen*, Stockholm 1737; wyd. nast. Magdeburg 1737; Magdeburg 1740; Stockholm 1741; wersja francuska poprawiona: [J.G.***Chevrières], *Histoire de Stanislas 1er, roi de Pologne, grand duc de Lithuanie, duc de Lorraine et de Bar*, Francfort 1740, t. 2; wyd. 2, Londres 1740; polskie tłumaczenie: [J.G.*** Chevrières], *Historia życia najjaśniejszego Stanisława I, króla polskiego...* [b.m.w.] 1744; J. Laporte, *L'Esprit des monarques philosophes, Marc-Aurèle, Julien, Stanislas et Frédéric*, Amsterdam 1764; F.H. Aubert, *La vie de Stanislas, surnommé de Bienfaisant, roi de Pologne, duc de Lorraine et de Bar*, Paris 1769; Proyart, *Histoire de Stanislas premier, roi de Pologne, duc de Lorraine et de Bar*, Lyon 1784, t. 1–2; wyd. nast. Paryż 1785, Paryż 1789; L.E.V. Tressan, *Portrait historique de Stanislas le Bienfaisant*, Nancy 1767.

⁵ Wśród wielu prac poświęconych Stanisławowi Leszczyńskiemu w tym miejscu należy wskazać te najważniejsze, którymi podpierają się znawcy problematyki: J.A. Gierowski, *Polski słownik biograficzny*, t. XLI, Warszawa–Kraków 2002, s. 600–612; J. Feldman, *Stanisław...*; E. Cieślak, *Stanisław Leszczyński*, Wrocław 1994, *idem*, *W obronie tronu króla Stanisława*

czyńskiego, magnata wywodzącego się z rodziny o wiekowych tradycjach kulturalnych i politycznych⁶. Jako ostatni męski potomek tej linii otrzymał staranne wykształcenie, umożliwiające mu piastowanie urzędów i godności państwowych. Podjęta przezeń aktywność polityczna w Rzeczypospolitej przypadła przede wszystkim na okres III wojny północnej (lata 1700–1721), rozgrywającej się pomiędzy Szwecją a koalicją złożoną z Rosji, Danii oraz Saksonii, której elektorem był król Polski August II⁷. Wbrew nadziejom koalicji na szybki koniec wojny z rządzoną przez osiemnastoletniego króla Karola XII Szwecją konflikt zbrojny trwał ponad 20 lat. Początkowe spektakularne zwycięstwa Karola XII doprowadziły do wkroczenia wojsk szwedzkich na terytorium Rzeczypospolitej, mimo jej neutralności ogłoszonej przez sejm. Sprzeciw szlachty polskiej wobec polityki króla z dynastii Wettynów, Augusta II, doprowadził do zawiązania koalicji z głównym inspiratorem w osobie ojca Stanisława, Rafała Leszczyńskiego.

Stanisław po jego śmierci stanął na czele ugrupowania i brał czynny udział w pertraktacjach z królem szwedzkim zamierzającym doprowadzić do detronizacji Augusta II⁸, który nie był postrzegany zbyt pozytywnie. Kazimierz Jarochoński, analizując politykę saską i austriacką w owym okresie, podkreśla: „nie należy nigdy zapominać [...], że król [August – M.D.] jest na wpół awanturnikiem, na wpół spekulantem politycznym, dla którego Polska jest przedmiotem targu i handlu politycznego, bez względu na jej dobro, potęgę, całość czy trwałość”.

Stanisław Leszczyński, będąc przyjacielem i stronnikiem Sobieskich, popierał plan Karola XII mający na celu przejście tronu polskiego przez rodowitego Polaka, Jakuba Sobieskiego, lub jego młodszego brata, Konstantego. Z uwagi

Leszczyńskiego, Gdańsk 1986; A. J. Zakrzewski, M. Skwarczyńska, *Stanisław Leszczyński i jego dzieła w piśmiennictwie francuskim XIX i XX wieku*, „Biuletyn Instytutu Filozoficzno-Historycznego” 2000, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, nr 24/7, s. 32–49; J. Lechicka, *Rola dziejowa Stanisława Leszczyńskiego oraz wybór jego pism*, Toruń 1951; A. J. Zakrzewski, *Stanisława Leszczyńskiego „Idea wiecznego pokoju”*, Kraków 2003; M. Skwarczyńska, *Ogrody króla Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngii w latach 1737–1766*, Warszawa 2005.

⁶ M. Sipayłówna, *Działalność kulturalna rodu Leszczyńskich*, Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, nr 2, Poznań 1936, s.78–93.

⁷ Szczegółowy obraz politycznych uwarunkowań podczas III wojny północnej i spraw polskich zawierają prace: K. Jarochoński, *Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską aż do elekcji Stanisława Leszczyńskiego (1702–1704)*, Poznań 1894; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709*, Kraków 1925; W. Konopczyński, *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795*, Warszawa 1924; P. Englund, *Połtawa*, tłum. W. Łygoś, Warszawa 2003.

⁸ J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny...*

na porwanie pod Wrocławiem obu braci przez żołnierzy Augusta i osadzenie ich w twierdzy Pleissenburg pod Lipskiem projekt ten upadł⁹. Tymczasem, po zdetronizowaniu Augusta II, w wyniku uchwał konfederacji wielkopolskiej, Stanisław Leszczyński, jako delegat szlachty wielkopolskiej, w celu pertraktacji ze szwedzkim królem w kwestii wycofania jego wojsk z terenów Rzeczypospolitej i wyboru nowego władcy, został niespodziewanie wybrany przez niego na kandydata do korony polskiej. Elekcja królewska odbyła się na polach Woli pod Warszawą 12 lipca 1704 roku w obecności niewielkiej grupy szlachty wielkopolskiej i w asyście wojsk szwedzkich, zaś aktu proklamacji nowego monarchy dokonał biskup poznański – Mikołaj Świącicki¹⁰.

Koronację przeprowadził arcybiskup lwowski, Konstanty Zieliński, w Warszawie, w kolegiacie św. Jana dopiero w rok później, mimo że papież Klemens IX nie uznał detronizacji Augusta II. Po upływie kilku tygodni, 28 listopada, podpisano w Warszawie niekorzystny politycznie traktat ze Szwecją. Stanisław jako król był pozbawiony szerszego poparcia wśród szlachty polskiej oraz wpływu na faktyczny przebieg działań zbrojnych. Pewne cechy charakterologiczne nie predysponowały go do podejmowania zdecydowanych działań.

Nie było chyba dwóch mniej podobnych do siebie natur niż Karol XII i Leszczyński. Pierwszy waleczny aż do szaleństwa, szukający niebezpieczeństw, lakoniczny nieprzyjaciel wszelkiego zbytku i wystawy; drugi: człowiek pokoju i rady, wszystko raczej niż żołnierz, wymowny i rozmowny, lubujący się w zwykłej magnatom polskim owej epoki dworności i wygodzie¹¹.

Królewska władza Leszczyńskiego była zależna od odnoszonych zwycięstw wojsk szwedzkich, bowiem popierające go ugrupowanie polskie było zbyt słabe, by zapewnić mu władzę i bronić jego tronu. Po wkroczeniu do Saksonii wojsk Karola XII w 1706 roku August II został zmuszony do podpisania rozejmu z królem szwedzkim w Altransztad. Traktat kończył trwający niemal dwa lata okres dwuwładzy w Rzeczypospolitej. Na jego mocy August II

⁹ K. Jarochowski, *Porwanie Jakuba i Konstantego Sobieskich przez Augusta II na drodze między Oławą a Wrocławiem dnia 27 lutego 1704 roku*, [w:] *Opowiadania i studia historyczne*, t. 2, Poznań 1863, s. 102 i n.; J.A. Gierowski, *Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej*, „Sobótka. Śląski Kwartalnik Historyczny” 1980, R. 35, nr 2, s. 370 i n., s. 385 i n.; J. Staszewski, *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku*, Wrocław 1973, s. 418.

¹⁰ E. Cieślak, *W obronie tronu...*, s. 10; J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny...*, s. 56 i n.; J. Kowalik, *Stanisław Leszczyński. Uciążliwe dziedzictwo po Karolu XII*, „Rocznik Gdański”, t. LII, z. 1, s. 33–45.

¹¹ K. Jarochowski, *Dzieje panowania Augusta II...*, s. XIII; cyt. za: E. Cieślak, *W obronie tronu...*, s. 10.

zrezygnował z korony polskiej i zgodził się na utrzymywanie przez prawie rok na terytorium Saksonii wojsk szwedzkich. W związku z tym Stanisław Leszczyński stał się jedynym królem Polski. Dawało mu to możliwość zdobycia uznania nie tylko na dworach europejskich, ale przede wszystkim u rodzimej szlachty, liczącej na jego łaskawość i uzyskanie nowych urzędów¹².

Pierwsze panowanie króla Stanisława Leszczyńskiego nie trwało długo. Klęska Karola XII pod Połtawą w 1709 roku przesądziła nie tylko o politycznym znaczeniu Szwecji na arenie międzynarodowej, ale również o losach władcy „o słabym, ale bardzo dobrym charakterze”¹³.

Król szwedzki raniony w bitwie, wraz z rozbitą niewielką armią, wycofał się do Turcji, podczas gdy Stanisław Leszczyński z resztkami wiernych mu stronników podjął działania zmierzające do obalenia rządów Augusta II, który ponownie objął polski tron w 1710 roku. Ze względu na liczne niepowodzenia związane z realizacją planów usunięcia Augusta II pozostał jednak osamotniony w swych działaniach i, aby zachować status wielkopolskiego magnata, podpisał układ o zrzeczeniu się pretensji do korony polskiej. Umowę tę musiał jednak potwierdzić Karol XII, dlatego też pod koniec 1712 roku Leszczyński wyruszył do Turcji pod przybranym nazwiskiem¹⁴. Nie otrzymawszy formalnej zgody króla szwedzkiego na rezygnację z polskiego tronu, rozpoczął przygotowania do jego ponownego odzyskania. Zorganizowana w tym celu w 1714 roku wyprawa zbrojna w asyście wojsk tatarskich zmierzająca ku polskiej granicy zakończyła się fiaskiem.

Zaraz potem Stanisław Leszczyński osiadł wraz z rodziną w Księstwie Dwóch Mostów (Zweibrücken), które otrzymał jako siedzibę od swego protektora Karola XII¹⁵. Prowadził tam bardzo spokojne życie, zakłócone jednak

¹² Szerzej zob. A. Rachuba, *Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705–1709*, „Przegląd Historyczny” 1992, t. 83, z. 1, s. 617–632; J. Poraziński, *Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710)*, Toruń 1999; J. Kopiec, *Między Altransztadem a Połtawą*, „Opolska Biblioteka Teologiczna” 1997, t. 22.

¹³ Okres panowania króla Stanisława Leszczyńskiego przed Połtawą stał się kanwą melodramatu autorstwa XIX-wiecznego francuskiego dramaturga – zob. J.B. Dubois, *Stanislas roi de Pologne-Stanisław król Polski*, wstęp i tłum. M. Skwarczyńska, Kraków 2008.

¹⁴ Szerzej na temat działań politycznych Leszczyńskiego po bitwie pod Połtawą zob. *Materiały do historii Stanisława Leszczyńskiego, króla polskiego, z oryginałów w języku francuskim i łacińskim tłumaczone*, wyd. E. Raczyński, „Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku”, t. 13, Poznań 1841, s. 30–86; K. Jarochoński, *Stanisław Leszczyński...*; J. Wimer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*, Warszawa 1956.

¹⁵ Pobyt w Księstwie Dwóch Mostów został opisany w: W. Krzyżanowski, *Stanislas Leszczyński. Ein polnischer Herrscher auf deutschem Boden*, Tübingen – Basel 1977.

przez dwa traumatyczne wydarzenia; jedno to śmierć ukochanej córki Anny w 1717 roku, drugim była próba zamachu na jego życie zorganizowana przez dyplomację saską¹⁶. Formalny pobyt rodziny Leszczyńskich i towarzyszącego jej niewielkiego dworu w Księstwie Dwóch Mostów zakończył się wraz ze śmiercią Karola XII w 1718 roku. Wówczas Stanisław Leszczyński, pozbawiony zarówno środków do życia, jak i praw powrotu do Rzeczypospolitej, znalazł bezpieczne schronienie w Alzacji, za wstawiennictwem księcia Filipa Orleańskiego. Przebywał w miejscowościach Landau i Wissembourg. Jego sytuacja finansowa była krytyczna. Nieoczekiwany zwrot w trudnym położeniu pozbawionego dóbr i korony oraz zadłużonego polskiego monarchy nastąpił dopiero w wyniku ślubu córki Marii z królem Francji Ludwikiem XV¹⁷. Stanisław Leszczyński, jako królewski teść, otrzymał skromną subwencję na utrzymanie dworu oraz jeden z zamków nad Loarą – Chambord.

W owym czasie dyplomacja francuska czyniła zabiegi zmierzające do osadzenia Leszczyńskiego na polskim tronie¹⁸. Obawa o życie królewskiego teścia była tak wielka, że Francuzi uciekli się do mistyfikacji, drogą morską w podróż do Polski wysyłając sobowtóra, podczas gdy sam Leszczyński w przebraniu pomocnika kupca udał się do Warszawy. Został prawomocnie wybrany na króla 12 września 1733 roku, jednakże z uwagi na niekorzystne dlań traktaty polityczne jego ponowne panowanie stało pod znakiem zapytania. Wobec interwencji wojsk rosyjskich w Rzeczypospolitej król Stanisław Leszczyński schronił się w Gdańsku, oczekując nadejścia pomocy wojsk francuskich. Nieliczna grupa przeciwników Leszczyńskiego, przy poparciu wojsk rosyjskich, doprowadziła do nowej elekcji, podczas której wybrano królem Rzeczypospolitej elektora saskiego, Fryderyka Augusta II, który przybrał imię Augusta III. Podwójna elekcja w Rzeczypospolitej nie tylko doprowadziła do wojny domowej w kraju, ale także przekształciła się w międzynarodowy konflikt zbrojny, który w historiografii nosi nazwę wojny o sukcesję polską. Jej podłoże polityczne było dużo bar-

¹⁶ K. Jarochoński, *Zamachy Augusta II na Leszczyńskiego*, [w:] *Opowiadania i studia historyczne*, Warszawa 1882, s. 15–19.

¹⁷ E. Rostworowski, *Legends i fakty XVIII wieku*, Warszawa 1963.

¹⁸ E. Rostworowski, *O polską koronę. Polityka Francji w latach 1725–1733*; *idem*, *Polityczny posąg Marii Leszczyńskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych*, Warszawa – Wrocław 1958, s. 429–440; L. Lerer, *La politique française en Pologne sous Louis XV*, Toulouse 1929; M. Skwarczyńska, *Niepublikowane dokumenty dotyczące wyprawy Stanisława Leszczyńskiego po polską koronę w 1733 roku*, [w:] *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku*, red. L. Harc, G. Wąs, Wrocław 2009, s. 331–351.

dziej skomplikowane niż osadzenie na polskim tronie francuskiego kandydata w osobie polskiego możnowładcy. Francja, wykorzystując poparcie, którego cesarz Karol VI udzielił Augustowi III Wettinowi przeciwko Stanisławowi Leszczyńskiemu, wypowiedziała cesarstwu wojnę. Francuzi, mając na uwadze zaplanowane już wówczas małżeństwo córki cesarza Karola VI z księciem lotaryńskim, spodziewali się przejęcia przez Habsburgów strategicznie położonego terytorium z dobrą siecią dróg – głównym celem konfliktu było więc pozbawienie Habsburgów roszczeń do ziem lotaryńskich oraz wyrugowanie ich z wpływów w Italii¹⁹. Wojna o sukcesję polską zakończyła się podpisaniem preliminarzy pokojowych w Wiedniu w 1735 roku i oficjalnym potwierdzeniem wiedeńskim traktatem pokojowym w 1738 roku. W wyniku owych układów pozbawiony poparcia król Stanisław Leszczyński abdykował z polskiego tronu w 1736 roku. Pozwolono mu zachować jedynie tytuł królewski. Jako rekompensatę uzyskał w dożywotnie władanie księstwo Lotaryngii i Baru, które po jego śmierci miały przejść jako spóźniony posąg Marii Leszczyńskiej na rzecz Francji (podczas gdy dotychczasowy władca Lotaryngii, Franciszek Stefan, uzyskał jako odszkodowanie Księstwo Toskanii). Król Stanisław Leszczyński podpisał ponadto tajną deklarację w Meudon²⁰, o której nie wiedział nawet ustępujący lotaryński książę. W myśl jej postanowień nowy książę Lotaryngii i Baru, król Stanisław Leszczyński, posiadał ograniczoną władzę nominalną, kontrolowaną przez nadesłanego z Paryża intendenta i kanclerza w jednej osobie – Antoine-Martina Chaumonta de la Galaizière.

Tytułarny król Stanisław Leszczyński zakończył tym sposobem 28-letni²¹, pełen niespodziewanych wydarzeń, okres tułaczki po Europie. W chwili wjazdu do nowych księstw w 1737 roku dobiegał 60. roku życia i rozpoczął nowy, ostatni etap swego życia.

¹⁹ Zagadnienie to zostało wnikliwie przebadane przez francuskiego historyka i akademika Pierre'a Boyégó – zob. P. Boyé, *Stanislas Leszczyński et le troisième traité de Vienne*, Nancy 1898.

²⁰ G. Cabourdin, *Encyclopédie illustrée de la Lorraine. Les temps modernes*, t. II, Nancy 1991, s. 146; tłumaczenie polskie Zob. M. Forycki, *Stanisław Leszczyński. Sarmata i Europejczyk*, Poznań 200, s. 143–145.

²¹ S. Gaber, *Les années d'exile de Stanislas 1714–1766*, [w:] *Mémoires de l'Académie de Stanislas* (dalej: M.A.S.), t. 11–12, Nancy 1983, s. 181–198.

Kompleksowe opracowanie zagadnienia związanego z założeniem, funkcjonowaniem i działalnością Akademii oraz króla Stanisława Leszczyńskiego wypełni w historiografii polskiej lukę w dotychczasowym stanie wiedzy na temat aspektu strukturalno-organizacyjnego XVIII-wiecznych instytucji naukowych w Europie. W Polsce do chwili obecnej nie ukazała się żadna publikacja omawiająca całość zagadnienia związanego z Akademią Stanisława. We Francji i w innych krajach europejskich prace nad genezą towarzystw naukowo-literackich i ich istotnym wkładem w rozwój nauk i prądów ideowych są podejmowane od wielu dziesięcioleci.

Celem niniejszej monografii jest przedstawienie Akademii Stanisława w latach 1750–1766 pod względem charakterystyki struktury organizacyjnej w początkowej, specyficznej fazie tworzenia oraz pełnej działalności, podejmowanej problematyki naukowo-badawczej i konkursowej oraz roli króla Leszczyńskiego jako fundatora i jego – podważanego przez wielu badaczy – wkładu w naukowy rozwój regionu w dziedzinie *sciences et arts*. Ważnym zadaniem jest ukazanie postaci Stanisława Leszczyńskiego nie tylko jako mecenasa, ale także jako inicjatora twórczych innowacji, znacznie wyprzedzających epokę, oraz prekursora nowych badań naukowych. Niezmiernie cenne z punktu widzenia polskiej historiografii jest przebadanie związanej z Towarzystwem aktywności naukowej dwóch polskich członków nanceańskiej akademii: Józefa Andrzeja Załuskiego i Józefa Aleksandra Jabłonowskiego.

Ponadto praca zaznajomi Czytelnika z wkładem Akademii włożonym w rozwój kultury intelektualnej i życia naukowego regionu z przyczyn politycznych wcielonego do monarchii francuskiej oraz wzbogaci wiedzę na temat jej fundatora jako inicjatora tej formy życia naukowego i kulturalnego w Lotaryngii.

Przyjęte w opracowaniu ramy czasowe są wyznaczone przez kilkanaście początkowych lat działalności Królewskiego Towarzystwa, które korelują z ostatnimi latami życia i panowania ekskróla Polski w księstwach Lotaryngii i Baru. Określona w temacie pracy cezura początkowa jest uzasadniona wydaniem pierwszego oficjalnego dokumentu sankcjonującego działalność instytucji, aczkolwiek prace w sferze projektu prowadzono o wiele wcześniej. Data końcowa to rok śmierci Stanisława Leszczyńskiego.

W historiografii polskiej stan badań na temat Akademii Stanisława jest znikomy. Zagadnienie to poruszano do tej pory okazjonalnie przy każdym opracowaniu biografii króla Stanisława, poświęcając mu zaledwie kilkanaście zdań charakteryzujących problem. Jedyń jak do tej pory próbę omówienia działalności Akademii stanowią opracowanie *Fundacja Akademii*

*Stanisława Leszczyńskiego w Nancy w 1750 roku*²² oraz dwa artykuły niewielkich rozmiarów autorstwa Arnolda Kirszbrauna z 1929 roku i Czesława Biszyńskiego z roku 1937. Pojawiają się ponadto wzmianki w dotychczasowych opracowaniach biograficznych na temat Leszczyńskiego.

Arnold Kirszbraun pisze:

Skrępowany politycznie a szczerze do narodu przywiązany, całą swą pełną talentu działalność skierował na podniesienie i rozwój kultury umysłowej Lotaryngii i na tym polu właśnie, niezwykłej miary zasługi położył, jako twórca oświaty i życia naukowego w Lotaryngii²³.

Autor dość czytelnie ukazał funkcjonowanie Akademii oraz jej strukturę organizacyjną, omówił moment założenia Towarzystwa i pierwsze lata jego funkcjonowania, dając Czytelnikowi możliwość logicznej weryfikacji poruszanych treści. Z kolei Biszyński, z okazji 200 rocznicy przyłączenia Nancy do Francji, w sposób powierzchowny i lakoniczny przedstawił dzieje Towarzystwa, nie dotykając niestety meritum sprawy²⁴. Józef Feldman w swym doskonałym opracowaniu biografii Stanisława Leszczyńskiego²⁵ wspomniał jedynie o ufundowanej w Nancy placówce szumnie przezwaną Akademią, której blasku swym członkostwem dodał Monteskiusz, publikując w jej materiałach autorski utwór *Lysimaque*. Umniejszając nieco znaczenie owej instytucji, Feldman dodał, iż podobnych doń były tysiące w Europie²⁶, co oczywiście jest niezgodne z prawdą. Na interesujący mnie temat wzmiankuje również Jadwiga Lechicka w pracy o roli dziejowej Stanisława Leszczyńskiego²⁷, konstatując, że koronną działalnością pedagogiczno-oświatową króla było utworzenie Królewskiej Akademii Nauk w Nancy²⁸, przystosowanej do możliwości naukowych małego księstwa. Autorka stwierdza dalej, że znaczenie ufundowanej przez króla instytucji było w owym czasie bardzo istotne, skoro taka osoba jak Monteskiusz ubiegała się o zaliczenie jej w poczet członków. Lechicka nie omieszkała zamieścić także określającej cele i zada-

²² M. Skwarczyńska, *Fundacja Akademii Stanisława...*; eadem, *Królewskie Towarzystwo Nauk i Literatury w Nancy*, „Biuletyn Instytutu Filozoficzno-Historycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie” 2001, t. 28, nr 8.

²³ A. Kirszbraun, *Z działalności Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngii (Akademia i biblioteka publiczna w Nancy)*, [w:] *Księga pamiątkowa prof. Marceliego Handelsmana*, Warszawa 1929, s. 2.

²⁴ Cz. Biszyński, *Akademia króla Stanisława*, „Tygodnik Ilustrowany” 1937, nr 26, s. 513–514.

²⁵ J. Feldman, *Stanisław Leszczyński*.

²⁶ *Ibidem*, s. 217.

²⁷ J. Lechicka, *Rola dziejowa...*, s. 150.

²⁸ W pracy autorka posługuje się nazwą „Królewska Akademia Nauk” – *ibidem*, s. 150.

nia założonego Towarzystwa mowy inauguracyjnej autorstwa Stanisława, na zakończenie której król zachęca członków do aktywnej działalności słowami: „walczcie przeciw błędom, nie wiadomości i próżniactwu...”²⁹. Jednakże nawet w pracę tak doskonałej badaczki wkraść się błąd merytoryczny. Nie podaje ona miejsca i okoliczności, w jakich owe przemówienie zostało wygłoszone, ponieważ na pierwszym inauguracyjnym posiedzeniu fundator, czyli król Stanisław, nie był obecny, a słynna *Mowa króla Stanisława przesłana Akademii w Nancy*³⁰ na wyraźne życzenie królewskie została odczytana, ale dopiero podczas publicznego posiedzenia dwa lata później przez o. Josepha de Menoux; dodać należy, że Akademia miała charakter instytucji naukowo-badawczej.

Edmund Cieślak w biografii Stanisława Leszczyńskiego dochodzi do wniosku, że założeniem Biblioteki Publicznej w Nancy i powołaniem Towarzystwa Literackiego król zasłużył się wielce i jednoznacznie księstwom Lotaryngii i Baru. Powołał przy bibliotece grono cenzorów, którzy w celu oceny prac nadsyłanych w związku z ustanowieniem przez króla dwóch nagród – jego zdaniem – wystąpili z inicjatywą powołania do życia Towarzystwa. Statut tej instytucji zatwierdził Leszczyński, nadając jej nazwę Królewskiego Towarzystwa Nauk i Literatury Pięknej w Nancy. Za namową Stanisława do grona czterdziestu członków powołano także obcokrajowców.

Zainteresowania badawcze członków koncentrowały się głównie na literaturze pięknej, rzadko natomiast na posiedzeniach dyskutowano o problemach naukowych lub praktycznym zastosowaniu osiągnięć nauki. Cieślak pisze, że Towarzystwo stanowiło forum dla sporów i ostrych dyskusji toczonych pomiędzy zwolennikami tradycyjnych poglądów a przedstawicielami idei oświeceniowych. Leszczyński uczestniczył w posiedzeniach Towarzystwa, a następnie utrzymywał z nim ożywioną korespondencję, interesując się na bieżąco jego działalnością i wspierając materialnie³¹. Cieślak podaje jednak mylną informację, bowiem cała inicjatywa założenia Towarzystwa wyszła nie od grona cenzorów, ale należy ją przypisać królowi Stanisławowi, który nie tylko zatwierdził statut, ale także długo nad nim pracował. Ponadto, owszem, król Stanisław utrzymywał ożywioną korespondencję z akademikami, jednak w odbywających się regularnie posiedzeniach uczestniczył bardzo rzadko.

²⁹ *Ibidem*, s. 162.

³⁰ Odczyt odbył się 10 stycznia 1753 roku. Zob.: *Mémoires de la Société Royale des Sciences et Belles-Lettres de Nancy* (dalej: M.S.R.N.), t. II, Nancy 1755, s. 328–336.

³¹ Zob.: E. Cieślak, *Stanisław Leszczyński, passim*.

Wśród nowszej literatury przedmiotu należy wymienić prace Andrzeja J. Zakrzewskiego o postaci Stanisława jako filozofa i pedagoga, a także projektodawcy powołania organizacji państw europejskich w celu utrzymania trwałego pokoju³².

Badania na temat Akademii Stanisława w XVIII wieku, jej struktury organizacyjnej, działalności, badań i wewnętrznych konfliktów rozpoczęto we Francji dopiero w XIX wieku, ale, niestety, nie ukazała się dotychczas żadna praca monograficzna na ten temat. Nanceańscy akademicy podejmowali problemy badawcze w sposób wybiórczy, publikując wyniki swych prac w materiałach Akademii – *Mémoires de l'Académie de Stanislas*³³. Głębszej, szczegółowej analizy historycznej doczekało się zaledwie kilku znanych XVIII-wiecznych akademików działających w omawianym przez nas przedziale czasowym. Do całościowych opracowań w formie artykułów możemy zaliczyć zaledwie dwa teksty oraz podrozdział w opracowanej przez doskonałego historyka i zarazem akademika Christiana Pfistera *Historii Nancy*³⁴.

W połowie XIX wieku, w czasie obchodów 100-lecia działalności Towarzystwa i organizowanego z tej okazji francuskiego kongresu naukowego, Edmont Simonin – pełniący wówczas obowiązki sekretarza wieczystego – dokonał okolicznościowej syntezy historycznej owej działalności instytucji na przestrzeni wieku. Pracę Simonina, zatytułowaną *Coup d'oeil sur l'Histoire de la Société des sciences. Lettres et Arts de Nancy pendant un siècle*, zamieszczono w *Mémoires Akademii*³⁵. Simonin zaprezentował krótki rys historyczny Towarzystwa w XVIII wieku, wskazał na społeczno-użytkową funkcję tego rodzaju instytucji i oddał hołd królowi fundatorowi. Rozpoczął od pierwszego etapu działalności, etapu – jak skonstatował – w którym król fundator sam kierował „pochodem” Królewskiego Towarzystwa Nauk i Li-

³² A.J. Zakrzewski, M. Skwarczyńska, *Stanisław Leszczyński i jego dzieła...*, s. 32–49; A.J. Zakrzewski, *Stanisława Leszczyńskiego projekt nowej polityki europejskiej wobec Rosji*, „Kultura Polityczna w Polsce”, t. III: *Wizje przyszłości*, Poznań 2000, s. 157–170; *idem*, *Stanisław Leszczyński jako filozof wychowania*, [w:] *Klio viae et invia. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywolska-Kidawa, Warszawa 2010, s. 351–362; *idem*, *Odpowiedź Stanisława jako przyczynek do oświeceniowej filozofii kultury*, „Lumen Poloniae” 2010, nr 2, s. 19–29.

³³ Materiały z akademickich posiedzeń pod zmienioną nazwą *Mémoires de l'Académie de Stanislas* zaczęły ukazywać się od połowy XIX wieku.

³⁴ Ch. Pfister, *Histoire de Nancy*, t. III, Nancy 1908; po raz kolejny zaprezentowano ten tekst w formie przedmowy w: *Table alphabétique des publications de l'Académie de Stanislas (1750–1900)*, redigée par J. Favier, Nancy 1902, s. 1–18.

³⁵ E. Simonin, *Coup d'oeil sur l'Histoire de la Société des sciences, lettres et arts de Nancy pendant un siècle*, [w:] *Mémoires de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Nancy* (dalej: M.S.S.L.), Nancy 1851, s. V–XVIII.

teratury Pięknej w Nancy. Simonin poruszył zagadnienie związane z akademickimi badaniami, ale omówił je jedynie fragmentarycznie i pobieżnie. W dziedzinie szeroko pojmowanych nauk podkreślił doniosłe znaczenie projektów badawczych związanych z wykorzystaniem maszyny parowej na statkach. Nie omieszczał wymienić nazwiska Fultona – jako kontynuatora tego kierunku. Poruszył sprawy konkursów i nagrodzonych prac oraz kwestie związane z uwarunkowaniami światopoglądowymi członków Towarzystwa. Na zakończenie omawiania pierwszego etapu działalności Towarzystwa zakończonym niefortunnym wypadkiem króla przy kominku, dodał, iż po śmierci Stanisława ożywione akademickie spotkania straciły na znaczeniu, a „przyznane Akademii przez Ludwika XV wsparcie z oddalenia nie mogło zastąpić czulej troski Stanisława”³⁶. Złożył hołd akademikom funkcjonującym w rewolucyjnej zawierusze i wspomniął o likwidacji instytucji, jej reaktywacji, po czym przeszedł do bardziej szczegółowego omówienia jej działalności w wieku XIX. Praca ta stanowi cenny materiał pomocniczy do wszechstronnej analizy funkcjonowania Akademii i oceny pozycji oraz roli Stanisława w tym środowisku intelektualnym.

Podjęty przez Simonina problem badawczy związany z zarysem historycznym Akademii Stanisława zapoczątkował serię badań szczegółowych na temat czołowych przedstawicieli nanceańskich XVIII-wiecznych akademików, ich prac badawczych czy działalności naukowej. Pojawiło się wówczas wiele tekstów opracowywanych przez członków Akademii Stanisława czy to w formie okolicznościowych przemówień, badań własnych, mów recepcyjnych, czy pośmiertnych panegiryków³⁷.

Na szczególną uwagę, ze względu na swą tendencyjność, zasługuje artykuł autorstwa Henri Druona *Stanislas et la La Société des Sciences et Belles-Lettres de Nancy*³⁸. Niewątpliwie jest to najbardziej krytyczny i sarkastyczny tekst zamieszczony w akademickich XIX-wiecznych pracach *Mémoires*. Tekst dotyczy zdecydowanie negatywnej – w ocenie badacza – roli Stanisła-

³⁶ *Ibidem*, s. XV.

³⁷ Warto wymienić w tym miejscu mowę recepcyjną jednego z najznakomitszych historyków francuskich przełomu stuleci Pierre’a Boyégo poświęconą pierwszemu wieczystemu sekretarzowi: P. Boyé, *Eloge historique du chevalier de Solignac*, [w:] M.A.S., t. II, Nancy 1905, s. XLV. Ślad publikacji innych tekstów można odnaleźć w: *Tables alphabétiques des matières et des noms d’auteurs*, [w:] les trois premières séries des M.A.S. (1750–1866), redigée par J.B. Simonin-père; *Table alphabétique des publications de l’Académie de Stanislas (1750–1900)*, redigée par J. Favier, [w:] M.A.S., Nancy 1902.

³⁸ H. Druon, *Stanislas et la Société Royale des Sciences et Belles-Lettres*, [w:] M.A.S., Nancy 1892.

wa w wewnętrznej działalności ufundowanej przezeń instytucji. „*Sic volo, sic jubeo, sit pro ratone voluntas*”³⁹. Autor w sposób przemyślany i dobitny skrytykował królewskie ingerencje w wewnętrzne akademickie problemy, pomniejszył rolę, jaką Stanisław odegrał w działalności instytucji, a także, co musi budzić nasze zdecydowane oburzenie – stwierdził, że król swoim postępowaniem burzył to, co dopiero zbudował.

Wobec rozbieżnych opinii na temat roli Stanisława w organizowaniu i funkcjonowaniu Akademii, konieczne jest ponowne sięgnięcie do źródeł normujących działanie tej instytucji, jej ożywioną działalność i związki z królem Stanisławem.

Błędne byłoby mniemanie, że Akademia Stanisława była mało znaczącym, lokalnym stowarzyszeniem uczonych pracujących na prowincji. Jej członkowie, wywodzący się nie tylko z warstw arystokratycznych Lotaryngii, swoimi pracami i wynalazkami zwracali uwagę ówczesnych koryfeuszy. Uczestniczyli w ważkich dyskusjach o charakterze filozoficznym i światopoglądowym, czego przykładem może być nie tylko słynna *Odpowiedź* króla Stanisława⁴⁰ na konkursową wypowiedź Jeana-Jacques’a Rousseau, ale również replika nanceańskiego akademika Josepha Gautiera⁴¹, czy też udział akademików i króla fundatora w ogólnoeuropejskiej dyskusji filozofów Charles’a Palissota de Montenoy, Jeana le Rond d’Alemberta i de Louisa-Élisabeth de Tressana⁴².

Cennym opracowaniem na temat działalności Akademii Stanisława jest artykuł Jacquesa Viera z 1926 roku⁴³, w którym autor na tle rozwoju lokalnych towarzystw naukowych w XVIII wieku omawia prace akademickie i kierunki badawcze. Swą uwagę koncentruje jednak na wewnętrznym życiu Akademii i walce między religijną tradycją a nowym duchem epoki. Ten niewielkich rozmiarów artykuł jest syntezą niewnikającą w szczegóły działalności Towarzystwa, dlatego też brakuje mu precyzji i zawiera błędy.

³⁹ „Tak chcę, tak rozkazuję; niech wola moja posłuży za rację”; por. *ibidem*, s. 39.

⁴⁰ [S. Leszczyński], *Réponse au discours qui a remporté le Prix de l’Académie de Dijon sur cette question: Si le rétablissement des Sciences et des Arts a contribué à épurer les moeurs, par un citoyen de Geneve*, „Mercure de France” 1751, septembre, t. XIII.

⁴¹ J. Gautier, replika na rozprawę Rousseau: *Réfutation du discours qui a remporté le prix de l’Académie de Dijon en l’année 1750, lue dans une séance de la Société Royale de Nancy, par M. Gautier chanoine regulier et professeur de mathématique et d’histoire*; zob. „Mercure de France” 1751, octobre.

⁴² E. Meaume, *Palissot et les Philosophes*, [w:] M.A.S., Nancy 1863; H. Druon, *Le Comte de Tressan*, [w:] M.A.S., Nancy 1889.

⁴³ J. Vier, *L’activité d’une Académie provinciale au XVIII siècle. L’Académie de Stanislas de 1750 à 1766*, „Revue d’histoire littéraire de la France” 1926, s. 334, 337–353.

Praca wybitnego francuskiego historyka Daniela Roche'a zatytułowana *Le siècle des Lumières en province: Académies et académiciens provinciaux*⁴⁴, dotycząca prowincjonalnych francuskich ośrodków akademickich, stanowi cenny materiał pomocniczy, warunkujący pełniejsze poznanie lokalnego akademickiego życia dzięki zestawieniu i porównaniu wielu podobnych instytucji i ich działalności.

Bardzo cennym i niezbędnym do opracowania niniejszego zagadnienia materiałem źródłowym są przechowywane w archiwum Akademii Stanisława nieskatalogowane i nieopatrzone sygnaturą dokumenty rękopiśmienne. W skład zasobu wchodzi sprawozdania z akademickich posiedzeń zebrane w opasłe tomy i oznaczone numerami porządkowymi. Rękopisy zostały starannie oprawione w twardą oprawę pod nazwą nadaną Towarzystwu w pierwszej połowie XIX stulecia: Société Royale des Lettres, Sciences et Arts de Nancy⁴⁵. Wobec faktu, że materiały te nie posiadają sygnatur, wgląd do nich jest utrudniony. Udostępniane są jedynie za zgodą sekretarza wieczystego Akademii⁴⁶ i w obecności aktualnego bibliotekarza archiwisty w osobie Monsieur Guya Vaucela. Ponadto przechowywana jest tam inna, dotycząca wybiórczo członków akademii dokumentacja, lecz niestety dla interesującego nas przedziału czasowego jest jej bardzo niewiele⁴⁷. Dokumentacja ta stanowiła podstawę źródłową do przeprowadzenia badań związanych z omawianym zagadnieniem. Do celów badawczych, w zakreslonych w tytule opracowania ramach czasowych, korzystałam z pięciu tomów manuskryptów⁴⁸.

Poza tym w pracy uwzględniono zarówno dokumenty wytworzone w związku z działalnością w Akademii, jak i źródła będące wytworem ówczesnej elity intelektualnej w postaci epistolografii i pamiętnikarstwa, zawierające teksty

⁴⁴ D. Roche, *Le siècle des Lumières en province: Académies et académiciens provinciaux 1680–1789*, t. I, II, Paris 1978.

⁴⁵ Aktualna oprawa XVIII-wiecznych tomów została wykonana w latach 60. XX wieku staraniem ówczesnego bibliotekarza Émile'a Hattona.

⁴⁶ Obecnym sekretarzem wieczystym jest prof. Bonnefont.

⁴⁷ Poruszanie się w wymienionym materiale źródłowym jest niezwykle trudne z uwagi nie tyle na chronologiczny charakter prowadzonych sprawozdań, ile na przekładane w czasie liczne kwestie merytoryczne, często nieodnotowane finalnie przez nieuwagę, ewentualnie celowo niezaprotokołowane, co miało miejsce w przypadku sporów lub sprawy Palissota.

⁴⁸ *Société Royale des Lettres, Sciences et Arts de Nancy*, t. I–V, 1750–1776, ms. [b.syg.].

będące świadectwem literackim epoki oraz – fragmentaryczne dla omawianego okresu – akta personalne przechowywane w akademickich annałach.

Informacje związane z początkową fazą tworzenia akademickiej instytucji, stanowiące osobiste przemyślenia króla Stanisława, instrukcje i projekty z tym związane, są zawarte w manuskrypcie *Ouvrages manuscrits du feu Roi de Pologne Ier la plupart écrits de sa main*⁴⁹, znajdującym się obecnie w Bibliotece Miejskiej w Nancy.

Niezwykle cennymi źródłami drukowanymi są akty prawne sankcjonujące działalność Akademii w postaci aktu założycielskiego, jak również statutu oraz materiałów badawczych. Ważnym, aczkolwiek pogładowym, źródłem rękopiśmiennym są znajdujące się w Bibliotece Miejskiej w Nancy chronologiczne tablice synoptyczne *Tableaux synoptiques et annuels des procès-verbaux de l'Académie de Stanislas 1750–1793*⁵⁰, sporządzone przez zastępcę miejskiego bibliotekarza, Emile'a Panigota. Składają się one z dwóch części i stanowią doskonałe źródło badawcze, umożliwiające ogólny wgląd w działalność Akademii w XVIII wieku. Część pierwsza to chronologiczne, coroczne zestawienie istotnych dla funkcjonowania Towarzystwa wydarzeń, w tym przyjęć nowych członków i liczby przyznanych nagród. Część druga, *Notice biographique et bibliographiques 1750–1793*⁵¹, zawiera zwięzłe biogramy akademików wraz z poszerzoną notą na temat Stanisława Leszczyńskiego.

Wydane w XVIII wieku staraniem Towarzystwa publikacje pod nazwą *Mémoires de la Société Royale des Sciences et Belles-Lettre de Nancy* ukazały się w zaledwie czterech tomach w pierwszej dekadzie działalności Akademii. Seria ta jest rzadkością i stanowi cenne źródło drukowane do badań nad działalnością naukowo-badawczą instytucji. Tom pierwszy *Mémoires de la Société Royale des Sciences et Belles-Lettre de Nancy* składa się z dwóch części o niezależnej paginacji i zawiera dokumenty regulujące prawną działalność nowej instytucji, listę pierwszych członków i informacje związane z początkową fazą funkcjonowania. W części drugiej znajdują się wybrane mowy recepcyjne, okolicznościowe akademickie wystąpienia oraz mowa króla Stanisława. Pozostałe tomy publikują niektóre prace konkursowe, prace badawcze

⁴⁹ *Ouvrages manuscrits du feu Roi de Pologne Ier la plupart écrits de sa main. Remis à la bibliothèque publique par M. Le chevalier de Solignac, secrétaire du cabinet et des commandements de feu S.M. le 23 avril 1767*, Bibliothèque Municipale à Nancy [dalej B.M.N.], ms. 1137(360).

⁵⁰ B.M.N., *Tableaux synoptiques et annuels des procès-verbaux de l'Académie de Stanislas 1750–1793*, E. Panigot, Nancy 1878, ms. 920(703)1.

⁵¹ B.M.N., *Suite aux tableaux synoptiques des procès-verbaux de l'Académie de Stanislas. Notice biographique et bibliographiques 1750–1793*, E. Panigot, Nancy 1878, ms. 960(702)1.

akademików w różnych dziedzinach i fragmentaryczne sprawozdania z posiedzeń ogłaszających przyznanie nagród, podparte niewielkim materiałem ikonograficznym. Ostatni, wydany w XVIII wieku, piąty tom akademickich publikacji z serii *Mémoires de la Société Royale des Sciences et Belles-Lettre de Nancy*, zatytułowany *Rapport historique sur l'Académie de Nancy*⁵² ukazał się w czasie rewolucji francuskiej w 1793 roku i kończył działalność zamkniętej z przyczyn politycznych Akademii Stanisława w Nancy. Reszta dokumentacji między rokiem 1759 a 1793 zachowana jest w postaci manuskryptów i znajduje się w siedzibie instytucji.

Pomocnym źródłem drukowanym jest szereg opublikowanych indywidualnie, prezentowanych w Akademii Stanisława, rozpraw naukowych, zwyczajnych prac konkursowych czy mów recepcyjnych wydawanych zwłaszcza po opublikowaniu ostatniego za życia króla tomu *Mémoires de la Société Royale des Sciences et Belles-Lettre de Nancy*, czyli po 1759 roku. Lista odrębnych publikacji jest długa, toteż zamieszczam ją w bibliografii. Poza tym zwróciłam uwagę na dostępne materiały powstałe w wyniku akademickich prac badawczych oraz inne, stanowiące materiał pomocniczy przy opracowywaniu niniejszego zagadnienia.

Niezmiernie interesujące pod względem wizualnym i opisowym są znajdujące się w muzeum lotaryńskim eksponaty stanowiące świadectwo technicznych, akademickich osiągnięć naukowych wchodzących w zakres niepisanych źródeł materialnych. Jest to kilka XVIII-wiecznych, ocalonych z rewolucyjnej pożogi, przedmiotów stanowiących darowiznę Akademii dla lotaryńskiego muzeum.

Powstała na zlecenie króla Stanisława praca *Précis des fondation et établissements faits par Sa Majesté le Roi de Pologne, Duc de Lorraine et de Bar-Nancy*⁵³, stanowi wyszczególnienie wszystkich fundacji oraz instytucji założonych i sfinansowanych przez króla Polski w Lotaryngii, z zamieszczeniem ich aktów fundacyjnych, w tym również i biblioteki.

Wielce pomocną pracą źródłową o charakterze uzupełniającym jest dzieło jednego z ówczesnych akademików Nicolasa-Lutona Durivala *Description de la Lorraine et du Barrois...*⁵⁴. Autor, będąc naocznym świadkiem, dokonał

⁵² *Rapport historique sur l'Académie de Nancy par le Citoyen de Coster, secrétaire perpétuel et bibliothécaire*, Nancy 1793.

⁵³ *Précis des fondations et établissements faits par Sa Majesté le Roi de Pologne, Duc de Lorraine et de Bar*, chez Pierre Antoine, Nancy 1758.

⁵⁴ M. Durival, *Description de la Lorraine et du Barrois*, t. I–III, Nancy 1778–1779; t. IV 1783.

syntezy ważniejszych wydarzeń. Wykaz pozostałych prac wykorzystanych przy pisaniu niniejszej rozprawy został zamieszczony w bibliografii.

Niezwykle cennym materiałem pomocniczo-badawczym do dziejów Akademii jest przechowywana w annałach archiwum tejże Akademii, w formie maszynopisu, tekst będący pokłosiem wieloletnich prac archiwistycznych *labbé Émile'a Hattona*⁵⁵. Duchowny ten, będąc członkiem Akademii i zarazem bibliotekarzem archiwistą (1958–1963), dokonał analizy materiałów archiwalnych w formie opracowania materiału źródłowego. W wieku 70 lat złożył na Uniwersytecie w Nancy pracę zatytułowaną *La Société des Sciences et Belles-Lettres de Nancy (Académie de Stanislas) de 1750 à 1793*, jako: *thèse d'Université, faculté des Lettres de Nancy*⁵⁶. Główny cel badawczy wyeksplikowany w niewielkich rozmiarów wstępie zasadzał się przede wszystkim na ukazaniu znaczącej i ewidentnej kontynuacji pracy instytucji ufundowanej przez Stanisława, pozwalającej na porównanie jej początkowej formy i późniejszych regulacji prawnych oraz jej działalności dawniejszej i późniejszej, aczkolwiek badacz wyraźnie zaznaczył porównanie jej z obecną dłań działalnością, czyli latami 50. XX wieku. Praca ta *de facto* stanowi zebranie materiału źródłowego, co z punktu widzenia Akademii Stanisława jako instytucji niepaństwowej i jej zasobu archiwalnego posiadającego charakter niepaństwowych nieewidencjonowanych zbiorów, stanowi ogromną wartość⁵⁷.

Przedstawione powyżej opracowania dotyczące genezy, organizacji i funkcjonowania Akademii Stanisława w okresie życia jej twórcy wskazują na konieczność ponownej analizy materiału źródłowego i napisanie, z wykorzystaniem dotychczasowego dorobku, pełnej monografii tej instytucji, obejmującej lata 1750–1766. W związku z tak przyjętym okresem historycznym, którego dotyczą niniejsze badania, jawi się kilka podstawowych problemów badawczych.

Wobec zróżnicowanych opinii dotyczących kwestii genezy Królewskiego Towarzystwa Nauk i Literatury Pięknej w Nancy należy w jednoznaczny sposób rozstrzygnąć rolę Stanisława w opracowywaniu jego koncepcji i wdrażaniu w praktykę. Nie unikniemy w tym wypadku odpowiedzi na pytania

⁵⁵ J. Choux, *Labbé Émile Hatton (1882–1963)*, Nancy 1963.

⁵⁶ E. Hatton, *La Société Royale des Sciences et Belles-Lettres de Nancy (Académie de Stanislas) de 1750 à 1793*, Nancy 1952, mps.

⁵⁷ Praca ta stanowi materiał badawczo-pomocniczy dla prowadzonych przez nanceńskich akademików i pozostałych prac związanych z cząstkowymi badaniami nad zagadnieniem w wieku XVIII. Autorce został udostępniony przez obecnego bibliotekarza archiwistę, Vaucela, egzemplarz maszynopisu oraz jeden tom z wielu przechowywanych tam dokumentów. Praca ta do roku 2011 nie została opublikowana.

o intelektualne predyspozycje Stanisława, jego filozofię i związki z oświeceniowymi tendencjami w nauce europejskiej. Słowem – chodzi o odpowiedź na pytanie, czy król Stanisław, mając politycznie bardzo ograniczone możliwości manewru, w sposób świadomy zmierzał do podtrzymywania odrębności Lotaryngii. Istotne będzie zatem poznanie motywacji, która wyzwoliła działania w kierunku organizacji naukowego towarzystwa i skupienia wokół siebie grupy znakomitych uczonych.

Nie wszyscy dotychczasowi badacze w jednoznaczny sposób określają wpływ króla na funkcjonowanie Towarzystwa. W nauce funkcjonują skrajne opinie na ten temat. Wiele negatywnych wypowiedzi w tej sprawie zostało sformułowanych przez uczonych francuskich w drugiej połowie XIX wieku i w początkach następnego stulecia. U ich źródeł leżą niewątpliwie niechętne obcym przekonania uczonych, ale także i to, że nie wszystkie źródła zostały wówczas wykorzystane do formułowania wniosków. Jawi się więc konieczność ponownego ich zbadania właśnie pod kątem szczególnych zainteresowań Stanisława Leszczyńskiego, pasji poznawczych, fascynacji filozofią, naukami przyrodniczymi, nowinkami technicznymi i wynalazkami. Z formalnego punktu widzenia ważny będzie także udział Stanisława w pracach Akademii, uzasadniający nadanie mu tytułu „pierwszego akademika”.

Istotnym elementem oceny wartości i rangi naukowej Akademii w Lotaryngii i w całej Francji jest analiza dorobku jej członków w różnych dziedzinach poznawania świata materialnego i rządzących nim praw. Odpowiedź uzyskam na drodze badania rodzajów wystąpień, problematyki badawczej zalecanej przez organizatorów czy składanych na różnorodne konkursy prac badawczych, projektów urzędów oraz badań przyrodniczych. Wiedza o Akademii byłaby niepełna, gdybyśmy pominęli całą sferę sporu filozoficzno-światopoglądowego, jaki toczył się w środowisku nanceańskim i był odzwierciedleniem sporu ideowego wzbudzonego przez ideologię oświecenia.

Wprawdzie Akademia pierwotnie zlokalizowana była w siedzibie dworu książęcego, jednakże naiwnością byłoby sądzić, że działała w izolacji od reszty społeczeństwa. Zbadanie wpływu Akademii na życie umysłowe Księstwa, formy i sposoby tego oddziaływania to kolejny problem badawczy, który postaram się naświetlić w trakcie moich badań.

Jak każde wielkie dzieło, Akademia podlegała społecznej ocenie. Odpowiedź na pytanie, z jakimi formami akceptacji bądź negacji spotykała się jej działalność, będzie przedmiotem kolejnej części niniejszej rozprawy.

Zamiar przedstawienia całokształtu problematyki w obszarze zagadnień organizacyjnych, badawczych czy wewnętrznej działalności zdeterminował przyjęcie chronologiczno-problemowego układu pracy opartego na konstrukcji siedmiu rozdziałów.

Rozdział pierwszy, stanowiący wprowadzenie, dotyczy procesu instytucjonalizacji badań naukowych w Europie przełomu XVII i XVIII stulecia, środowiska naukowego i artystycznego Lotaryngii i Baru po traktacie w Ryjswik. Będący tłem do dalszych rozważań pierwszy podrozdział ma za zadanie zwrócenie uwagi na związek nowożytnego ideału nauki z procesami instytucjonalizacji i podkreślenie owej relacji. Podrozdział kolejny wprowadza natomiast w klimat organizującego się środowiska intelektualnego w czasie panowania książąt lotaryńskich.

Następne rozdziały pracy koncentrują się wyłącznie na strukturze organizacyjnej Akademii, królu Stanisławie jako fundatorze oraz zagadnieniach związanych z jej wewnętrzną działalnością. W rozdziale drugim dokonano charakterystyki prowadzonej przez Stanisława Leszczyńskiego – w powierzonych mu w dożywotnie władanie księstwach Lotaryngii i Baru – organizacji życia naukowego i kulturalnego poprzez powoływanie instytucji regulujących w sposób prawny działalność placówek zarówno edukacyjnych, charytatywnych, jak i naukowo-badawczych. Szerzej została ponadto omówiona kwestia związana z genezą powołania królewskiego towarzystwa, okoliczności związanych z wydaniem edyktu i instrukcji królewskiej regulującej początki działalności, które omówiono w sposób szczegółowy. Jednocześnie przedstawiono powołany przez króla personalny skład rodzącego się Towarzystwa, który stanowił grupę założycielską i posiadał stosowne uprawnienia.

Zgodnie z zamiarem realizacji wyodrębnionych założeń w rozdziale trzecim skupiono uwagę na omówieniu punktów statutowych sankcjonujących wcześniejsze rozporządzenia i określających wewnętrzną organizację, cele istnienia, tryb działania w sprawach dotyczących członkostwa, badań czy prac konkursowych.

Wielopłaszczyznowy związek Stanisława Leszczyńskiego z ufundowaną instytucją stanowi treść rozdziału czwartego, omawiającego zarówno osobę króla-fundatora jako pretendującego do roli pierwszego akademika, jak i decydenta, czyli osoby mającej „prawo i obowiązek” podejmowania decyzji w różnorodnych akademickich kwestiach. W związku z tym, że statut regulujący działalność Akademii Stanisława w Nancy – opracowywany również z udziałem fundatora – w żadnym z 44 artykułów nie precyzował szczególnych dłań uprawnień, omówienie tej kwestii z punktu widzenia wzajemnych relacji król – akademicy może stanowić istotne badawcze odniesienie. Dalsza część

rozdziału traktuje o pracy Stanisława. W partii tej zamieszczono zbiór innowacji twórczych, z których wybrane elementy prezentowano ówczasnie jako prace konkursowe. Przedstawiając powyższe zagadnienie, nie sposób pominąć badań naukowych zleconych przez Stanisława ośrodkowi paryskiemu z pominięciem nanceańskiej Akademii, przez co ekskról Polski jawi się jako prekursor zapoczątkowanych dopiero w XIX wieku badań nazywanych antropologią biologiczną.

Rozdziały piąty i szósty dotyczą dorobku naukowego i literackiego Akademii Stanisława w omawianym przedziale czasowym. W piątym rozdziale zamieszczono informacje związane z rodzajami akademickich wystąpień i prezentowanymi dziedzinami badawczymi. Dyscypliny naukowe sklasyfikowano według obowiązującego w połowie XVIII wieku podziału na nauki przyrodnicze i literaturę piękną. W dalszej kolejności, opierając się na powyższym podziale, dokonano krótkiej charakterystyki wybranych z dostępnych, a moim zdaniem najciekawszych, prac w wyżej wymienionym zakresie. Nie dokonywano ponadto podziału ich autorów na członków stałych i zagranicznych, uznając, że wpłynęłoby to negatywnie na czytelność i przejrzystość niniejszej pracy.

Rozdział szósty pracy analizuje całość zagadnienia związanego z organizacją konkursów, zgłaszanymi do nagród pracami czy ich przyznawaniem. Najwięcej uwagi w tej części pracy poświęcono jednak zwycięskim pracom konkursowym, co jest nie lada wyzwaniem z uwagi na brak pojawiających się spójnych danych. Część tę podparto bardzo cennym, aczkolwiek skąpym źródłowo, materiałem ikonograficznym.

By obraz prezentowanej działalności Akademii Stanisława stał się pełniejszy i jak najbardziej obiektywny, rozdział siódmy poświęcono stosunkom wewnątrz akademickiej struktury oraz pozycji instytucji w życiu umysłowym Lotaryngii, a nawet Francji. Zważywszy że wywodzący się z wyższych sfer członkowie Towarzystwa, będący niejednokrotnie dworzanami króla Stanisława, reprezentowali różne filozoficzno-światopoglądowe opcje, wewnętrzna praca Towarzystwa nie była wolna od sporów i tarć światopoglądowych. W akademickim gronie egzystowały obok siebie dwie koterie, filozofów i dewotów, popieranych przez paryskie akademickie centra. W tej sytuacji o zarzewie konfliktu nie było trudno. Została omówiona także kwestia związana z zamiarem wstąpienia Woltera do Towarzystwa, a także sprawa Académie de la Ville-Neuve, efemerycznej instytucji parodiującej Akademię Stanisława.

Zakończenie stanowi przede wszystkim próbę zbilansowania akademickiej działalności w wielu jej aspektach oraz podkreślenia ważnej roli króla

jako fundatora i człowieka o rozległych horyzontach myślowych. Przedstawione oceny dotyczą zarówno struktury organizacyjnej, działalności, zagadnień badawczo-konkursowych, jak i wewnętrznych, światopoglądowych konfliktów.

Uzupełnieniem pracy są zamieszczone w Aneksie przetłumaczone materiały źródłowe w postaci edyktu i statutu oraz innych, ważnych z punktu widzenia badawczego dokumentów. Znajduje się tam ponadto lista członków pełniących obowiązki dyrektorów oraz lista członków stałych.

W zapisie cytatów w języku francuskim została zachowana oryginalna XVIII-wieczna pisownia.

Serdeczne podziękowania składam sekretarzowi wieczystemu Akademii Stanisława Jeanowi Claude'owi Bonnefontowi za wyrażenie zgody na przeprowadzenie kwerendy archiwalnej w annałach Akademii. Za poświęcony dla mnie czas i serdeczną pomoc podczas prowadzonych badań dziękuję aktualnemu bibliotekarzowi archiwście Guyowi Vaucelowi. Ponadto dziękuję dyrektorowi Bibliothèque Municipale w Nancy André Markiewiczowi za życzliwość oraz paniom Marceli Moret i Mireille François za nieocenioną pomoc w kwerendach bibliotecznych. Dziękuję również prof. zw. dr. hab. Andrzejowi J. Zakrzewskiemu za cenne naukowe uwagi podczas prac badawczych. Szczególne podziękowania składam wybitnemu lotaryńskiemu historykowi, akademikowi z Nancy, byłemu dyrektorowi Akademii, Stefanowi Gaberowi za nieocenioną pomoc i cierpliwość wobec wszystkich moich pytań oraz wyrażanych wątpliwości badawczych. Dziękuję mu ponadto za końcowy ogląd pracy i aprobatę jej obecnego kształtu.

